

УДК 811.111'276.6:141.2
DOI <https://doi.org/10.32782/fohium/2024.5.20>

‘КАРТИНА СВІТУ’: ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНА ПОЛІФОНІЯ

Марія Шимянова

магістр філології,

аспірант кафедри англійської філології та лінгводидактики,

Запорізький національний університет

ORCID ID 0000-0003-0685-6486

mary28481@gmail.com

Ключові слова: картина світу, модель світу, образ світу, уявлення про світ, антропоцентризм, культурний код.

У сучасних наукових розвідках дослідження картин світу набуває усе більшої актуальності. Вчені акцентують на різних аспектах цього феномена, тому система знань та уявлень людини про об'єктивну дійсність отримує різні назви: «картина світу», «модель світу», «образ світу». Сутність картини світу завжди пов'язана з контекстом соціокультурного змісту. Увага сучасних дослідників зосереджена на культурних явищах, які є результатом діяльності та осмислення людиною того, що відбувається у світі. Тому у наукових розвідках здебільшого акцентують на суб'єкт-об'єктній взаємодії. Продовжується пошук шляхів ідентифікації людини в просторі сучасної культури. З огляду на це, важливою видається позиція дослідника як суб'єкта пізнання та самої сфери науки, адже від цього залежить підхід до поняття «картина світу». Різноманітність трактувань картини світу слід розглядати з урахуванням таких факторів, як нестійкість явищ культури, багатоваріантність їх розвитку, вплив суб'єктів культури на соціальні процеси, які позначаються на сферах життєдіяльності людини, а також на наукових підходах. Звернення до специфіки смислового навантаження і структури досліджуваних понять дозволяє виділити спільні та відмінні риси, а також вибудувати між ними системний зв'язок. Статтю присвячено аналізу поняття «картина світу», огляду існуючих концепцій розуміння досліджуваного феномена у сучасній науці, систематизації уявлень про картину світу та визначенню особливостей взаємодії суміжних з нею понять, виявленню базисних характеристик досліджуваних конструктів. Результати дослідження підтвердили тезу про те, що картина світу утворена у процесі еволюційного розвитку суспільства. Досліджуваний феномен вирізняється динамічністю, що зумовлює його постійну адаптацію до особливостей формування індивідуальної та колективної свідомості людства.

‘WORLDVIEW’: CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL POLYPHONY

Mariia Shymianova

*Master of Philological Sciences,
Postraduate Student at the Department of English Philology
and Linguodidactics,
Zaporizhzhia National University*

Key words: *worldview, model of the world, image of the world, anthropocentrism, cultural code.*

In modern scientific research, the study of worldview is gaining more and more relevance. Scientists emphasize different aspects of this phenomenon, therefore the system of human knowledge and ideas about objective reality receives different names: ‘worldview’, ‘model of the world’, ‘image of the world’. Such separation of terms causes different interpretation of the worldview. The essence of the worldview is always connected with the context of socio-cultural content. The attention of modern researchers is focused on cultural phenomena that are the result of human activity and understanding of what is happening in the world. Therefore, in scientific intelligence, the emphasis is mostly on subject-object interaction. The search for ways to identify a person in the space of modern culture continues. Considering this, the position of the researcher as a subject of knowledge and the field of science itself seems important, because the approach to the concept of ‘worldview’ depends on it. The variety of interpretations of the picture of the world should be considered taking into account such factors as the instability of cultural phenomena, multivariate development, the influence of cultural subjects on macro-social processes that affect the spheres of human life, as well as scientific approaches. Turning to the specifics of the semantic load and the structure of the studied concepts allows us to identify common and special features, as well as to build a systemic connection between them. The article is devoted to the analysis of the concept of ‘worldview’, the review of existing concepts of understanding the studied phenomenon in modern science, the systematization of ideas about the world picture and the determination of the features of the interaction of concepts related to it, the identification of the basic characteristics of the studied constructs. The results of the study confirmed the thesis that the picture of the world is formed in the process of evolutionary development of society. The studied phenomenon is distinguished by its dynamism, which determines its constant adaptation to the peculiarities of the formation of individual and collective consciousness of mankind.

Вступ. Основоположний принцип антропоцентризму та поліпарадигмальний характер сучасної гуманітаристики стимулювали бурхливий розвиток наукових понять та термінів. У галузі мовознавства спостерігаємо ускладнення категорійного поля, зокрема в дослідженні картин світу. Насамперед це пов’язано зі зростанням уваги до мови як ефективного інструмента у процесах пізнання та інтерпретації світу, а також розвитком міждисциплінарних напрямків (лінгвокогнітології, лінгвокультурології, етнолінгвістики), об’єкт дослідження яких становить мова як втілення етнічного світовідчуття, світогляду людини, сприйняття та оцінки дійсності.

Актуальність дослідження картин світу обумовлена необхідністю виявити глибинні механізми мислення та комунікації – ключових аспектів культурних і соціальних процесів. Синергія

наук і міждисциплінарний підхід дозволяють поглибити розуміння взаємозв’язків між мовою, мисленням і культурою, а також виявити закономірності у розвитку мовних і культурних систем.

Матеріал і методи дослідження. Розвідку здійснено на матеріалі праць вітчизняних та зарубіжних вчених. У дослідженні застосовано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення, а також елементи компонентного аналізу та контекстуальний метод для уточнення значень термінів, уживаних дослідниками.

Результати та обговорення. Картина світу – спільний об’єкт природничих (Lehner, 2012; Delisle, 2019; Chen, 2020) та гуманітарних (Midgley, 2011; Davies, 2022; Brainard, 2017) досліджень. Попри те, що аналізу цього феномена приділено значну увагу, окремі питання залишаються у фокусі наукової полеміки. Спостерігається

понятійно-термінологічна поліфонія внаслідок розбіжності позицій мовознавців щодо змістового наповнення та формальної репрезентації понять («картина vs модель vs образ світу»). Відповідно немає згоди стосовно дефініції поняття картини світу, співвідношення між мовною та концептуальною картинами світу тощо. Аналіз сучасної наукової літератури з питань картини світу дозволяє визначити два підходи: наближення і протиставлення понять картини, моделі та образу світу.

Послідники першого, інтегративного, підходу пояснюють поняття картини світу в термінах образу світу (Hertz 2013: 123) або моделі світу (Brainard, 2017: 16–273). Важливо зазначити, що така концепція коріниться в філософії мови В. фон Гумбольдта, хоча у працях філософа відсутнє визначення картини світу, а застосовані ним позначення неоднозначні: нім. *Weltansicht* (< нім. *Welt* «світ» та *Sicht* «погляд, точка зору, ставлення, думка»), нім. *Weltanschauung* «світогляд» (< нім. *Welt* «світ» та *schauen* «дивитися»), нім. *Weltauffassung* букв. «світоспоглядання» (< нім. *Welt* «світ» та *Auffassung* «дивитися») (Humboldt, 1963(a): 135; 1963(b): 307; 1999: 60). Очевидно, саме така неоднозначність з часом і спрямувала теорію картин світу у поліпарадигмальну площину.

В контекстах, де В. фон Гумбольдт уживає іменник *Weltansicht*, йдеться про національні особливості світогляду, закарбовані в мові. Оскільки мова залучається до структурування світу, і мови відрізняються за своєю будовою, кожна з них – дім буття картини світу, особливий погляд на світ (*Weltansicht*) (Humboldt, 1999: 60), відбиток національного духу: “Die Sprache ist aber durchaus kein blosses Verständigungsmittel, sondern der Abdruck des Geistes und der **Weltansicht** der Redenden ...” (виділено нами – М. Ш.) (Humboldt, 1963(a): 135] – «Але мова аж ніяк не є просто засобом розуміння, а швидше відбитком духу і **світогляду** мовців...» (тут і далі переклад наш – М. Ш.). Отже, в контекстах, що містять іменник *Weltansicht*, В. фон Гумбольдт акцентує на організуючій функції мови у процесах світосприйняття. Отже, припускаємо, що гумбольдтіанське поняття *Weltansicht* відповідає «моделі світу» як структурі знакової репрезентації картини світу.

Одиниця *Weltanschauung* трапляється в тезі про індивідуальні уявлення мовців про світ, тобто суб’єктивне бачення світу, яке скеровує поведінку індивіда: “Die Sprache trägt Spuren an sich, dass bei ihrer Bildung vorzugsweise aus der sinnlichen **Weltanschauung** geschöpft worden ist, oder aus dem Innern der Gedanken, wo jene **Weltanschauung** schon durch die Arbeit des Geistes gegangen war” (виділено нами – М. Ш.) (цит. за: (Manchester, 1985: 188) – «Мова несе в собі сліди того, що її

формування впливало насамперед з чуттєвого **світогляду** або з (букв. внутрішньої частини) думок, де цей **світогляд** уже пройшов через роботу духу». Зміст поняття *Weltanschauung* відповідає системі образів світу у свідомості мовців.

В. фон Гумбольдт усвідомлював важливість творчої діяльності людини у побудуванні картини світу, зокрема наукової: “Die geistliche Thatigkeit hat aber nich blofs den Zweck ihrer innere Erhöhung. Sie wird auf der Verfolgung dieser Bahn auch nothwendig zu dem äusseren hingetrieben, ein wissenschaftliches Gebäude der **Weltauffassung** aufzuführen, und von von diesem Standpunkte aus wieder schaffend zu wirken” (виділено нами – М. Ш.) (Humboldt, 1963(b): 307) – «Але духовна діяльність має на меті не тільки внутрішнє піднесення. Йдучи цим шляхом, вона також обов’язково спрямовується назовні, до створення наукової будови **світу** (букв. **світоспоглядання**), і з цього погляду, також має творчий ефект”. На наш погляд, у цьому контексті актуалізовано інтегративний зміст поняття *Weltauffassung*, що відповідає сучасним тлумаченням картини, моделі, а також образу світу.

Хоча погляди на мову з часом змінювалися, проєктивні зв’язки між мовою і світом, встановлені В. фон Гумбольдтом, спрямували філософські концепції мови к. XIX – сер. XX ст. Гумбольдтіанське широке розуміння картини світу простежується у логіко-філософській концепції Л. Вітгенштайна: “Der Satz can der Wirklichkeit darstellen ... (Wittgenstein, 1922: 78), “Die Gesamtheit der Sätze ist die Sprache” (Wittgenstein, 1922: 60), “Der Satz ist ein Bildder der Wirklichkeit. Der Satz ist ein Modell der Wirklichkeit, so wie wir sie uns denken” (Wittgenstein, 1922: 62) (виділено нами – М. Ш.) – «Пропозиція (букв. речення) може представляти дійсність. Сукупність пропозицій становить мову. Пропозиція є образом реальності. Пропозиція є моделлю дійсності, як ми її уявляємо».

Спорідненим виявляється також інклюзивне поняття «світ життя» (нім. *Lebenswelt*) у феноменології Е. Гуссерля (Husserl, 1970). Основною тезою філософа стосується єдності духовного життя, діяльності і творчості певної спільноти людей. «Життєвий світ» – це всеохоплююче поняття, яке інтегрує природне й культурне довкілля (нім. *Umwelt*) – людину, суспільство, речі, тварин, повсякденний досвід тощо. Життєвий світ впливає на нашу суб’єктивність, а також складається з індивідуального й загального (універсального) аспектів (“für Jedermann” букв. «для кожного; для всіх»), де універсальне, задане заздалегідь і може бути сконструйоване як об’єктивне. Життєвий світ включає також наші інтереси, цілеспрямовану діяльність, звички. Він завжди сприймається як єдність (“die eine seiende Welt”) всього того, що

є донауковим, завжди даним, розміщеним поряд, знайомим, прийнятим за належне, відомим і невідомим. Життєвий світ створює фундамент для всіх інших можливих світів – сфери науки, математики, релігії т. ін. Він інкорпорує нашу інтуїцію, відчуття простору та часу, відчуття фізичного тіла і способу нашого буття (цит. за: (Morgen, Cohen 2013: 241–244)).

Поняття картини, образу та моделі світу не отримали чіткого розмежування також в працях інших філософів, які розуміли картину світу дуже широко і розглядали її як світогляд людини. Л. Вітгенштайн наголошував на тому, що “картина світу є моделлю оточуючої дійсності” (Wittgenstein, 1922: 39), яка складається із сукупності вербалізованих фактів та ситуацій, що існують не лише у реальності, але й в уяві мовців. Філософ розглядав картину світу як сукупність суспільно визнаних і комунікативно важливих уявлень, переконань і суджень.

Так само пов’язував картину світу з внутрішнім світом, духовністю і системою цінностей мовців М. Гайдеггер. Оперуючи термінами нім. *Weltanschauung* букв. «погляд на світ» та *Weltbegriff* «концепція світу» (Heidegger, 1996: 229–400), філософ зазначає: “*Weltanschauung* ist immer Stellungname, und zwar solche, in der wir uns aus eingenger Überetzung halten, sei es aus eigenem und eigens gebildeter, sei es aus solcher, die wir lediglich mit- und nachmachen, in die wir hineingeraten sind” (Heidegger, 1996: 233) (виділено нами – М. Ш.) – «Світогляд – це завжди позиція, а саме така, якої ми тримаємося з власних переконань, наших власних або спеціально сформованих, завдяки поглядам, яким ми просто слідуємо та успадковуємо, в які ми потрапили».

Співзвучною виявилася і концепція Л. Вайсгербера щодо мови як проміжного світу між дійсністю і свідомістю людини. Філософ оперує терміном нім. *Weltbild* букв. «образ, картина світу» (Weisgerber, 1953), який формується перетворенням буття (нім. *Welt*) в духовній сфері людини за допомогою мови (“*Formen des Bildes der Wirklichkeit*” (Weisgerber, 1962: 253) (виділено нами – М. Ш.) букв. «формування картини дійсності / світу»).

У сучасній теорії картин світу як у вітчизняному, так і зарубіжному мовознавстві питання про визначення ключового поняття та коректність термінології залишається відкритим. Пор. терміни: укр. *картина світу* (Голубовська, 2010; Єрмоленко, 2009; Заремська, 2011; Козлова, 2017; Манакін, 2012), *образ світу* (Єжов, 2022; Кривопишина, 2007) та *модель світу* (Широкова, 2018); англ. *worldview* (Glaz, 2021; Moreland, 2003), *image of the world* (Benton, 1975) та *model of the world* (Shaumyan, 2006).

Аналіз літератури дозволяє стверджувати, що дослідники тяжіють до широкого розуміння поняття картини світу та намагаються пояснити його через модель та/чи образ світу. В. Манакін вважає, що «картина світу – це не просто образ світу у свідомості людини. Це світ людської свідомості (колективної чи індивідуальної), світ встановлених понять, уявлень і вірувань, параметрів і цінностей, які слугують орієнтирами існування для окремої особистості чи національного колективу» (виділено нами – М. Ш.) (Манакін, 2012: 65). Вчений наголошує на тому, що картина світу не обмежується лише відображенням реальності, а виконує роль когнітивної рамки, через яку індивіди та спільноти інтерпретують події.

Схожою є думка про те, що «картину світу можна розглядати як похідну початкового глобального образу світу, що лежить в основі світобачення людини, як його змістову сторону, як результат духовної діяльності людини. За такого підходу картина світу постає як суб’єктивний образ об’єктивної реальності і входить в клас ідеального, яке, не припиняючи бути образом реальності, опредмечується в знакових формах, у той же час, не відображаючись повністю ні в одній із них» (виділено нами – М. Ш.) (Симоненко, 2011: 236). Картина світу виступає як рефлексивна надбудова над образом світу, яка, хоча й залишається суб’єктивною, прагне до певної об’єктивності та систематизації, створюючи більш впорядковане і концептуально оформлене уявлення про реальність. Обидва ці поняття взаємопов’язані, але відрізняються своїми функціями і рівнем узагальненості у процесі формування світобачення людини.

Поширеною є позиція, що образ світу формується на основі моделі, а обидва феномени перебувають у тісній взаємодії та не можуть існувати окремо: «образ світу повинен наповнюватися через включення у свідомість людини нових понять і сенсів ..., що передбачає активну взаємодію людини і сучасного світу як актуальної реальності в процесі створення моделей життєдіяльності» (виділено нами – М. Ш.) (Кремень, 2022: 80).

Занадто категоричними видаються твердження про необхідність диференціації аналізованих понять та некоректність намагань “замінити термін ‘картина світу’ на ‘модель світу’ ” (Саєвич, 2012: 39) попри їх відмінні ознаки. Картина світу характеризується образністю та аксіологічною наповненістю, а модель світу вирізняється схематичністю та конкретністю. Картина світу формується шляхом надбання емпіричного досвідом етносу (й окремого індивіда) і залежить від історично сформованого способу пізнання, а модель світу виявляється «ідеалізованою схемою,

конструктом, що осмислюється в межах наукової парадигми (зокрема структуралістської і комунікативно-функціональної)” (Саєвич, 2012: 47–48).

В подальшому дослідженні дотримуємося компромісної концепції: поняття картини, моделі та образу світу, безсумнівно, перетинаються, але “вибір того чи іншого [терміна] засвідчує відмінності у розумінні ключового поняття” (Glaz, 2013: 324). Аргументом на користь диференціації зазначених концептів може бути те, що “в основі картини світу конкретної особистості знаходяться універсальні, етнічні та групові моделі його сприйняття та осмислення” (Саєвич, 2012: 39), адже кожна культура послуговується набором універсальних категорій (час, простір тощо). Не можна не погодитися з тим, що “національно-мовні картини світу, під якими розуміється вербалізована інтерпретація етносом навколишнього світу і себе самого в цьому світі, складаються з універсальної та національно-специфічної частин” (Голубовська, 2010: 40). Отже, образ світу є результатом взаємодії національно-мовної картини світу з когнітивними процесами, що відбуваються у свідомості людини. Національно-мовні картини світу, передаючи загальноприйняті культурні, історичні та соціальні уявлення, формують базу для створення індивідуальних образів світу.

По суті усі три поняття – різні вершини одного «семіотичного трикутника» (Bartmiński, 2012: 218): образ світу є суб’єктивним конструктом, який пов’язаний зі словом та об’єктом реального світу, а картина світу є реальністю (навіть віртуальною). Виникнення образу зумовлене присутністю спостерігача та процесу споглядання за об’єктом, а картина світу є результатом фокусування на тому, “що міститься в самій мові” (Bartmiński, 2012: 76).

Висновки. Отже, у філософських концепціях поняття картини світу набуває широкого тлумачення, а терміни «картина», «образ» і «модель світу» уживаються здебільшого як взаємозамінні. Диференціація понять і термінів на їх позначення засвідчують поступово зростаючу тенденцію до аспектуалізації теорії картин світу з сер. ХХ ст. На наше переконання, це пов’язано зі складністю концепту «картина світу» й усвідомленням науковцями неможливості його дослідження лише з філософського погляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубовська І. О. Проблеми зіставно-конфронтативного вивчення національно-мовних картин світу. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. Вип. 21, 2010. С. 39–42.
2. Єжов С. М. Науковий образ світу. Історія. Мегасвіт: навч. посіб. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київський університет, 2017. 126 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. Вип. 3 (4), 2009. С. 94–103.
4. Заремська І. М. Мовна картина світу як об’єкт лінгвістичних досліджень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Проблеми граматики і лексикології української мови*. Вип. 7, 2011. С. 396–402.
5. Козлова Т. О. Ключові концепти полієнтричної англійськомовної картини світу та критерії їх визначення. *Нова Філологія*. Вип. 71, 2017. С. 61–71.
6. Кремень В. Г. Образ світу і людини в парадигмі дигітальної культури: психолінгвістичний аналіз. *Psycholinguistics*. Вип. 31 (2), 2022. С. 78–94.
7. Кривопишина О. А. Образ світу як рефлексивне самоздійснення творчої особистості. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць*. Вип. 2(20). Ч. 1, 2007. С. 84–88.
8. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Навч. посібник для університетів. Київ: Академія, Серія «Альма-матер», 2012. 285 с.
9. Саєвич І. Г. Картина світу і модель світу в лінгвістичних студіях. *Мова і культура*. Вип. 15. Т. 7, 2012. С. 93–99.
10. Симоненко С. В. «Образ світу» та «Картина світу» як детермінанти індивідуальних стратегій візуально-мисленнєвої діяльності суб’єкта. *Наука і освіта : наук.-практ. журнал*. Одеса : Астропринт. Вип. 9, 2011. С. 234–243.
11. Широкова І. І. Модель, образ, картина світу: диференціація понять. *Science and Education a New Dimension. Philology*. Вип. 176 (51), 2018. С. 72–75.
12. Bartmiński J. Aspects of Cognitive Ethnolinguistics. Great Britain : Equinox, 2012. 250 p.
13. Benton A. The World in the Image of Men’s Words: Language in the Contemporary Latin American Novel. USA : University Microfilms, 1975. 470 p.
14. Brainard F. Samuel. Reality’s Fugue: Reconciling Worldviews in Philosophy, Religion, and Science. Germany: Penn State University Press, 2017. 288 p.
15. Chen F., Hsu F. How Humankind Created Science: From Early Astronomy to Our Modern Scientific Worldview. Germany : Springer International Publishing, 2020. 582 p.
16. Davies D. Worldview Religious Studies. Great Britain: Taylor & Francis, 2022. 144 p.
17. Delisle R. Charles Darwin’s Incomplete Revolution: The Origin of Species and the Static

- Worldview. Germany : Springer International Publishing, 2019. 276 p.
18. Głaz A. Linguistic Worldview(s): Approaches and Applications. Great Britain : Taylor & Francis, 2021. 240 p.
 19. Glaz A., Danaher D., Lozowski P. The Linguistic Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture. Germany : Sciendo, 2013. 492 p.
 20. Heidegger M. Gesamtausgabe. II Abteilung: Vorlesungen 1919-1944. Band 27. Eileitung in die Philosophie. Frankfurt am Mein : Vittorio Klostermann, 1996. 405 S.
 21. Hertz H. Classical Physicist, Modern Philosopher. Netherlands : Springer Netherlands, 2013. 324 p.
 22. Humboldt W., von. 'On Language': On the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species / ed. by M. Losonsky. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 296 p.
 23. Humboldt W., von. Schriften zur Sprachphilosophie. Werke 3 (Wilhelm von Humboldt). Werke in fünf Bänden. Tübingen : J. G. Cotta, 1963(a). 762 S.
 24. Humboldt W., von. Schriften zur Sprachphilosophie. Werke 6 (Wilhelm von Humboldt). Werke in fünf Bänden. Tübingen : J. G. Cotta, 1963(b). 640 S.
 25. Husserl E. The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology. An Introduction to Phenomenological Philosophy. Trans. David Carr. Evanston : Northwestern University Press, 1970. 405 p.
 26. Lehner C. Einstein and the Changing Worldviews of Physics. Netherlands : Birkhäuser Boston, 2012. 363 p.
 27. Manchester M. L. The Philosophical Foundations of Humboldt's Linguistic Doctrines. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing, 1985. 216 p.
 28. Midgley M. The Myths We Live By. N.p.: Taylor & Francis, 2011. 296 p.
 29. Moreland P., Craig W. Philosophical Foundations for a Christian Worldview. USA : InterVarsity Press, 2003. 653 p.
 30. Morgen D., Cohen J. The Husserl Dictionary. London, New York : Bloomsbury Publishing, 2013. 471 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/270901919_The_Husserl_Dictionary (access date: 18.08.2024).
 31. Shaumyan S. Signs, Mind, and Reality: A Theory of Language as the Folk Model of the World. Netherlands : J. Benjamins, 2006. 315 p.
 32. Weisgerber L. Die Sprachliche Gestaltung der Welt. Düsseldorf : Pädagogischer Verlag Schwann, 1962. 455 S.
 33. Weisgerber L. Vom Weltbild der deutschen Sprache. I. Halbband. Die inhaltbezogene Grammatik. Düsseldorf : Pädagogischer Verlag Schwann, 1953. 267 S.
 34. Wittgenstein L. Tractatus Logico-philosophicus. New York, London : Harcourt, Brace & Company, INC., Kegan Paul, Tranch Trunber & Co, LTD., 1922. 189 S. URL: <https://archive.org/details/tractatuslogicop1971witt/page/n5/mode/2up> (access date: 18.08.2024).